

Μνήμων

Τόμ. 15 (1993)

ΜΝΗΜΗ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ (1905-1993)

ΧΡΙΣΤΙΝΑ Γ. ΑΓΓΕΛΙΔΗ

doi: [10.12681/mnimon.331](https://doi.org/10.12681/mnimon.331)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΑΓΓΕΛΙΔΗ Χ. Γ. (1993). ΜΝΗΜΗ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ (1905-1993). *Μνήμων*, 15, 338-340.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.331>

ΜΝΗΜΗ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ

(1905-1993)

Στις 18 Ιανουαρίου 1993 έφυγε από κοντά μας ο Διονύσιος Ζακυθηνός, που με την ακαδημαϊκή παρουσία του και το δημόσιο βίο του σφράγισε τη μεταπολεμική εξέλιξη των ιστορικών σπουδών, κυρίως των Βυζαντινών, στην Ελλάδα.

Ο Διονύσιος Ζακυθηνός γεννήθηκε στο Ληξούρι το 1905 και η κεφαλονίτικη —επτανησιακή καλύτερα— καταγωγή του αποτελούσε ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του. Ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές του στο Ληξούρι και φοίτησε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Οι μεταπτυχιακές σπουδές του συμπληρώθηκαν στο Παρίσι (1928-1935), όπου υπήρξε μαθητής του καθηγητή Charles Diehl (Βυζαντινή Ιστορία), του καθηγητή Humbert Pernot (Νέα Ελληνικά) και της καθηγήτριας Germaine Rouillard (αρχαιακές έρευνες και διπλωματική). Τη διδακτορική διατριβή του με θέμα την πολιτική ιστορία, τις κοινωνικές σχέσεις και τους θεσμούς στο Δεσποτάτο του Μορέως υποστήριξε το 1932. Η διατριβή του θεωρείται ακόμη θεμελιώδης για τη σπουδή όχι μόνο του Δεσποτάτου αλλά και γενικότερα των Παλαιολόγειων χρόνων. Πρόκειται για το γνωστό έργο «Le Despotat grec de Morée» (πρώτος τόμος: Παρίσι 1932, δεύτερος τόμος: Αθήνα 1953, αναθεωρημένη επανέκδοση και των δύο τόμων με βιβλιογραφικές προσθήκες και επιμέλεια Χρύσας Μαλτέζου, Λονδίνο 1975).

Το 1935 ο Ζακυθηνός επέστρεψε στην Ελλάδα και το 1937 ορίστηκε Υποδιευθυντής και λίγο αργότερα Διευθυντής των Γενικών Αρχείων του Κράτους. Από το 1939 ως το 1970 υπήρξε καθηγητής της Βυζαντινής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, και από το 1951 ως το 1965 καθηγητής, αρχικά της Ιστορίας του Πολιτισμού και αργότερα της Νεωτέρας Ελλάδος, στην Πάντειο. Το 1966 εξελέγη τακτικό μέλος της Ακαδημίας Αθηνών και υπήρξε αντεπιστέλλον μέλος σε πολλές ξένες Ακαδημίες. Ο ακαδημαϊκός βίος του Διονυσίου Ζακυθηνού συμπληρωνόταν με την παρουσία του στα δημόσια, πολιτικά, πράγματα: Υφυπουργός Τύπου και Πληροφοριών (Κυβέρνηση Βούλγαρη 1945), Υπουργός Προεδρίας (Υπηρεσιακή Κυβέρνηση Παρασκευόπουλου 1964), Βουλευτής Επικρατείας της Νέας Δημοκρατίας (1974-1977).

Οι παράλληλοι βίοι του Διονυσίου Ζακυθηνού, ακαδημαϊκής και δημόσιας προσωπικότητας, διαφαινονται και από τα δημιουργήματά του. Με την προσωπική του συμβολή, στο επίπεδο της σύνταξης και της κύρωσης, δημοσιεύθηκε το 1939 ο Νόμος 2017 που οργάνωσε για πρώτη φορά τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες των Γενικών Αρχείων του Κράτους. Μαζί με τον Κ. Θ. Δημαρά και τον ακαδημαϊκό Λεωνίδα Ζέρβα συμμετείχε το 1958 στην ίδρυση του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, ενός φορέα προσανατολισμένου στη βασική έρευ-

* Διαβάστηκε πριν από την ομιλία της 27-1-93 στην ΕΜΝΕ.

να και στη δημιουργία υψηλής ποιότητας ερευνητικού δυναμικού. Τόσο ο Νόμος για τα Αρχεία όσο και η ίδρυση του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών αποτελούσαν αξιοσημείωτα εκσυγχρονιστικά βήματα κυρίως προς την κατεύθυνση της σύγκλισης της ελληνικής με τη διεθνή έρευνα. Την υλοποίηση αυτών των στόχων επεδίωξε ο Διονύσιος Ζακυθηνός με την ίδρυση, στελέχωση και λειτουργία του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών που διηύθυνε από το 1960 ως το 1975. Ωστόσο, παρά το αρχικό όραμα και τις προσπάθειες του Ζακυθηνού, η σύγκλιση αυτή όχι μόνο δεν επιτεύχθηκε, αλλά σταθερά υπονομεύθηκε όταν δεν πολεμήθηκε ευθέως. Ας μνημονεύσουμε και ένα τρίτο δημιουργημά του, ειδικότερο ως προς το περιεχόμενό του, ενδεικτικό όμως πάντοτε για την τάση του Ζακυθηνού να εκσυγχρονίζει και να καθιστά αποτελεσματικότερες τις υπάρχουσες δυνάμεις. Το 1961 μαζί με τον γάλλο βυζαντινολόγο και ακαδημαϊκό Paul Lemerle ίδρυσε τη Διεθνή Ένωση Βυζαντινών Σπουδών, που σύμφωνα με το καταστατικό της αποσκοπεί στην καλλιέργεια, ανάπτυξη και συντονισμό των βυζαντινολογικών ερευνών. Στην ίδια εκσυγχρονιστική κατεύθυνση οδήγησε και η οργανωτική μεταρρύθμιση της Φιλοσοφικής Σχολής, που εισηγήθηκε ο Ζακυθηνός το 1966. Πρόκειται για τον χωρισμό της Σχολής σε γνωστικές περιοχές (ιστορικές και αρχαιολογικές σπουδές, φιλολογικές, φιλοσοφικές), οι οποίες συνδέονταν σε οριζόντιες χρονικές περιόδους (αρχαιότητα, μέση εποχή, νεότεροι χρόνοι).

Ωστόσο, ο Διονύσιος Ζακυθηνός θα παραμείνει στον κόσμο τούτο και υπό άλλες ιδιότητες: ως δάσκαλος, ως ιστορικός, ως βυζαντινολόγος. Ανοίγοντας εδώ παρένθεση θα ήθελα να επισημάνω την κοινή, επτανησιακή, καταγωγή τριών ιστορικών, που καθένας στην εποχή, στη συγκυρία και με τον τρόπο του διαμόρφωσαν τις βυζαντινές σπουδές στην Ελλάδα: εννοώ τον Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο, τον Διονύσιο Ζακυθηνό και τον Νίκο Σβορώνο. Και οι τρεις υπήρξαν κατά κύριο λόγο ιστορικοί του ελληνικού έθνους, είχαν δηλαδή μιαν ολοκληρωμένη αντίληψη της ιστορικής πορείας του ελληνισμού χωρίς χρονολογικούς προσδιορισμούς, επικέντρωσαν όμως την έρευνά τους στα δύσκολα από ερευνητική άποψη χρόνια της μετάβασης από την πολυεθνική ρωμαϊκή-βυζαντινή αυτοκρατορία στη δημιουργία μιας εθνικής, ελληνικής, συνείδησης.

Αντίστοιχα προς τις τρεις ιδιότητες του Διονυσίου Ζακυθηνού, είναι δυνατό να ομαδοποιήσουμε και το ογκωδέστατο έργο του. Ως βυζαντινολόγος ερευνητής, ο Ζακυθηνός είναι αναμφίβολα ο ιστορικός των τελευταίων αιώνων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Εκτός από το «Δεσποτάτο του Μορέως», με αυτοτελείς μελέτες και πολυάριθμα άρθρα του φωτίζει πτυχές της πολιτικής ιστορίας και του οικονομικού βίου της Παλαιολόγειας εποχής. Πρωτοποριακό για την εποχή της σύνταξής του είναι το άρθρο του: «Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIIIe au XVe siècle», όπου τίθενται και συζητούνται προβλήματα οικονομικής ιστορίας του Βυζαντίου στους κρίσιμους τε-

λευταίους αιώνες της ζωής του. Υπάρχουν, βέβαια, και ορισμένες μελέτες «πολεμικού» επικαιρικού χαρακτήρα, όπως οι «Σλάβοι εν Ελλάδι», που κυκλοφόρησαν το 1945, σε ιδιαίτερα φορτισμένες στιγμές, διακρίνονται όμως για την ιστοριογραφική ποιότητά τους και την αυστηρή επιστημοσύνη τους.

Ο Ζακυθηνός υπήρξε ακόμη, ιστορικός του μεταβυζαντινού ελληνισμού, δηλαδή εκείνης της εποχής, που ο ίδιος χαρακτηρίζει ως «περίοδον οριακών πολιτιστικών γεγονότων». Ανάμεσα στις μελέτες του για την ιστορική πορεία του ορθοδόξου Γένους μετά την οθωμανική κατάκτηση, τη συνάφεια των ελλήνων λογίων με την δυτική Αναγέννηση, την επτανησιακή πολιτισμική παρουσία από τον 16ο ως τον 19ο αιώνα, ξεχωρίζει το άρθρο του «Μιχαήλ Μάρουλλος Ταρχανιώτης. "Ελλην ποιητής τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως», που αποτελεί το χαρακτηριστικότερο κείμενό του: ιστορική ευθικρισία και διεισδυτικότητα, έκφραση βαθύτατης καλλιέργειας, γλαφυρότητα και σαφήνεια.

Στον δάσκαλο, τέλος, Ζακυθηνό, οφείλεται μια σειρά από εγχειρίδια διδακτικού, παιδαγωγικού χαρακτήρα, μεταξύ των οποίων εξέχουσα θέση κατέχουν οι πολλαπλές Βυζαντινές Ιστορίες. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα εγχειρίδιο, που ο συγγραφέας αναθεωρούσε διαδοχικά είτε προσαρμόζοντάς το σε ειδικές παιδευτικές ανάγκες, είτε ενημερώνοντάς το βιβλιογραφικά, είτε επανερχόμενος σε ζητήματα για τα οποία τα δεδομένα ή ο τρόπος αντιμετώπισής τους είχε αλλάξει. Ἄλλωστε, ως δάσκαλος και ερευνητής, ο Ζακυθηνός πίστευε βαθύτατα στην ανάγκη αναθεωρήσεων και αμφιβολιών, ιδιοτήτων απαραίτητων για κάθε μελετητή. Η «Βυζαντινή Ιστορία» του Ζακυθηνού εισάγει ουσιαστική καινοτομία στην ελληνική ιστοριογραφία. Εγκαταλείποντας την παραδοσιακή μέθοδο γραμμικής εξιστόρησης, όπου τα κεφάλαια ταυτίζονται με τις δυναστείες, ο Ζακυθηνός προτείνει μιαν περιοδολόγηση του Βυζαντίου που βασίζεται στις εσωτερικές μεταβολές κάθε εποχής, τις διαφοροποιήσεις της και τις ανασυνθέσεις της. Η πρόταξη εξάλλου μιας ευρύτατης εισαγωγής για την ιστορία των βυζαντινών σπουδών και την αποσαφήνιση όρων και χρονολογικών τομών εξοικειώνει τον αναγνώστη με τη λογική της ενότητας του ιστορικού χρόνου και με τις βασικές αρχές της ιστοριογραφίας. Η Βυζαντινή Ιστορία του Διονυσίου Ζακυθηνού και οι αναθεωρήσεις της αποτελούν για μένα, που υπήρξα για πολύ σύντομο χρονικό διάστημα μαθήτριά του, το κυριότερο δείγμα του έργου του ως δασκάλου, το καλύτερο μάθημά του για την ερευνητική διαδικασία.

Με τον θάνατο του Διονυσίου Ζακυθηνού κλείνει ένας κύκλος: των ιστορικών που με το ακαδημαϊκό έργο τους και τη δημόσια στάση τους αναδιοργάνωσαν θεσμικά και ουσιαστικά τη μεταπολεμική ιστορική έρευνα στην Ελλάδα και τη βοήθησαν να βρει νέες κατευθύνσεις. Μένει, φυσικά, στους μαθητές του και στους ιστορικούς της νεότερης γενιάς να δικαιώσουν το έργο του.